

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi: 10.54688/ayd.1388702
Araştırma Makalesi/Research Article

TÜRKİYE'DE REEL DÖVİZ KURU İLE TURİZM GELİRİ İLİŞKİSİ

REAL EXCHANGE RELATIONSHIP WITH TOURISM INCOME IN TÜRKİYE

Yunus GÜLCÜ¹

Öz

Makale Bilgi
Gönderilme:
09/11/2023

Kabul:
04/03/2024

Türkiye ekonomisinde turizm gelirleri önemli bir yer teşkil etmekte olup turizm gelirleri, Türkiye'nin ihracat gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Reel döviz kuru, Türkiye'nin turizm gelirleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Reel döviz kurundaki artış, Türkiye'yi ziyaret eden turistler için Türkiye'yi daha ucuz hale getirmektedir. Bu da turizm gelirlerinin artmasına neden olmaktadır. Bu çalışma, Türkiye ekonomisinde 2005-2020 döneminde reel döviz kuru ve turizm geliri arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Değişkenlerin durağanlığını test etmek için birim kök testi kullanılmış olup, Frekans Alanında Nedensellik analizi ile Balçılar vd. (2010) tarafından arama Kayan Pencere Nedensellik Analizi ile nedensellik testi ile sınanmıştır. Bulgular, reel döviz kurundan turizm gelirinine doğru 2013 ve 2020 yıllarında, turizm gelirinden reel döviz kuruna doğru ise 2017 ve 2018 yıllarında nedensellik ilişkisini ortaya koymaktadır. Frekans Alanında Nedensellik göre, reel döviz kurundan turizm gelirinine doğru orta dönemde %5 anlam düzeyinde ve uzun dönemde %1 anlam düzeyinde nedensellik tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm gelirleri, Reel döviz kuru, Nedensellik analizi

Jel Kodları: C22, E44, F31

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-8464-4721, e-mail: ygulcu@firat.edu.tr

Atf: Gülcü, Y. (2024). Türkiye'de reel döviz kuru ile turizm geliri ilişkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(2), 844-858.

Abstract

Article Info

Received:

09/11/2023

Accepted:

04/03/2024

In the Turkish economy, tourism revenues play a significant role, constituting a substantial portion of the country's export earnings. The real exchange rate has a crucial impact on Turkey's tourism revenues. An increase in the real exchange rate makes Turkey more affordable for tourists visiting, consequently leading to an increase in tourism revenues. This study investigates the relationship between the real exchange rate and tourism income in the Turkish economy during the period 2005-2020. Unit root tests were employed to examine the stationarity of variables, and causality was tested using both Frequency Domain Causality Analysis and Granger Causality Analysis. The findings reveal a causal relationship from the real exchange rate to tourism income in 2013 and 2020, while causality from tourism income to the real exchange rate is observed in 2017 and 2018. According to Frequency Domain Causality Analysis, causality from the real exchange rate to tourism income is detected at a 5% significance level in the medium term and at a 1% significance level in the long term.

Keywords: Tourism revenues, Real exchange rate, Causality analysis

Jel Codes: C22, E44, F31.

Extended Summary

Tourism is an important source of income for many countries and Turkey has a great potential in the tourism sector with its historical and cultural richness. Turkey's success in the tourism sector contributes significantly to the country's economic growth and foreign currency income. Tourism revenues constituted 12.2% of Turkey's GDP in 2020, setting an important example of economic diversification. The tourism sector is an important economic variable that can affect other economic variables, both at the individual and state level. For this reason, it is closely watched by policy makers.

These policies are designed to maximize the positive economic and social impacts of tourism while minimizing its negative impacts. It is also designed to make Turkey a more attractive destination for tourists and to enable the tourism sector to contribute to the country's long-term economic development.

When we look at the history of Turkey's exchange rate regimes, it applied the fixed exchange rate regime until the 1980s. In this regime, the value of the Turkish lira was determined by the Central Bank and kept constant. Changes in its value were usually corrected by interventions in the form of a one-off devaluation and a new fixed exchange rate was set. In the 1980s, Turkey switched to an interventional floating exchange rate regime, in which exchange rates were determined by the market but guided by the constant interventions of the Central Bank. In the early 1990s, when capital movements were liberalized and the convertibility of the Turkish lira was declared, the floating exchange rate regime with intervention continued. This regime continued until the early 2000s. In the 2000s, a third change was made in Turkey and before the 2001 crisis, the fluctuation regime was applied within the band. However, this regime did not last long, and after the crisis, the Central Bank ceased to intervene, and a fully floating exchange rate regime was adopted. As of 2015, with the increase in dollarization and the emergence of volatility in the exchange rate, the interventional floating exchange rate regime was returned.

Tourism is an important source of income for the Turkish economy. Tourism revenues constitute an important part of Turkey's export revenues. The real exchange rate has a significant impact on Turkey's tourism revenues. The increase in the real exchange rate makes Turkey cheaper for tourists visiting Turkey. This leads to an increase in tourism revenues. This study investigates the relationship between the real exchange rate and tourism income in the Turkish economy in the period of 2005-2020. The unit root test was used to test the stationarity of the variables, and the Frequency Domain Causality analysis directed by Breitung and Candelon (2006) and Balçılar et al. (2010). The findings reveal a causal relationship from real exchange rate to tourism income in 2013 and 2020, and from tourism income to real exchange rate in 2017 and 2018. According to the analysis of Breitung & Candelon (2006), causality has been determined from real exchange rate to tourism income at the 5% significance level in the medium term and at the 1% significance level in the long term. The causality relationship from real exchange rate to tourism income was strongly detected in 2013 and 2020. This finding shows that the increase in tourism income can affect the real exchange rate and the growth in the tourism sector is an important factor affecting the exchange rates. This highlights that Turkey's performance in the tourism sector can be directly affected by exchange rate fluctuations.

The causality relationship from tourism income to the real exchange rate was observed in 2017 and 2018. This result shows that the increase in the income in the tourism sector may affect the exchange rates and the increase in the tourism income may cause the exchange rate fluctuations. In particular, the effect of fluctuations in exchange rates on tourism income underlines the sensitivity and fragility of the tourism sector in Turkey.

The results of the Frequency Domain Causality Analysis and Sliding Window Causality Analysis show that there is 1% significance level from real exchange rate to tourism income in the long term, 10% significance level in the short term and 1% significance level from tourism income to real exchange rate in the long term. These findings help us to understand more deeply the interplay between real exchange rate and tourism income. In addition, it provides important information in terms of the sustainability of the contribution of the tourism sector to economic growth and the shaping of economic policies.

In conclusion, this study examined the relationship between real exchange rate and tourism income in Turkey from an academic perspective and revealed the impact of the tourism sector on economic growth.

1.Giriş

Turizm, bir ülkeye ekonomik, sosyal ve kültürel faydalar sağlayabilen bir hizmet sektörüdür. Turizm potansiyeli taşıyan hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyümeyi hızlandırmak ve geliri geniş kesimlere dağıtmak amacıyla sıkça uluslararası turizm faaliyetlerine odaklanmaktadır. Turizm odaklı büyüme hipotezi, turizm gelişiminin uzun vadede ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olabileceğini savunmaktadır. Bunun turizmin döviz getirisi, istihdam yaratması ve yatırımı teşvik etmesi de dahil olmak üzere birçok nedeni vardır. Ayrıca turizm, bir ülkenin kültürel mirasının korunmasına ve tanıtılmasına yardımcı olabilir. Bu nedenle turizm, ekonomik kalkınma ve sosyal ilerleme için değerli bir araç olabilir (Çetintaş & Bektaş,2008).

Turizm, birçok ülke için önemli bir gelir kaynağı olup Türkiye, tarihi ve kültürel zenginlikleriyle turizm sektöründe büyük bir potansiyele sahiptir. Türkiye'nin turizm sektöründeki başarısı, ülkenin ekonomik büyümesine ve döviz geliri elde etmesine önemli katkılar sağlamaktadır. 2020 yılında turizm gelirleri, Türkiye'nin GSYİH'sinin %12,2'sini oluşturarak ekonomik çeşitlendirmeye önemli bir örnek teşkil etmiştir (TUİK, 2020). Turizm sektörü hem bireysel hem de devlet düzeyinde diğer ekonomik değişkenleri etkileyebilen önemli bir ekonomik değişkendir. Bu nedenle politika yapıcılar tarafından yakından izlenmektedir.

Türkiye'nin turizm politikaları, iklim değişikliği ve kaynak verimliliği bağlamında istihdam artışı yoluyla ekonomik katkıyı, turizm yoluyla bölgesel kalkınmayı ve turizm ürünlerinin sürdürülebilirliğini ön planda tutmaktadır. Küresel ekonomik ve siyasi krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkilerine hazırlıklı olmak, geniş ve niş pazarlar yaratarak çeşitlendirmek, turist beklentilerini karşılamak, gelişmekte olan pazarlardan gelen talebi karşılamak için pazar odaklı bir yaklaşım benimsemek ve mesleki eğitimde ulusal standartlar geliştirmek diğer öncelikli konulardır.

Bu politikalar, turizmin olumlu ekonomik ve sosyal etkilerini en üst düzeye çıkarırken olumsuz etkilerini en aza indirecek şekilde tasarlanmıştır. Ayrıca Türkiye'yi turistler için daha cazip bir destinasyon haline getirmek ve turizm sektörünün ülkenin uzun vadeli ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmasını sağlamak için tasarlanmıştır.

Reel döviz kurundaki dalgalanmalar, gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik dengeleri üzerinde önemli etkiler yaratabilmektedir. Reel döviz kuru, yerli mal ve hizmetlerin yabancı mal ve hizmetlere göre fiyatıdır. Reel döviz kuru yükseldiğinde, yerli mallar yabancı mallara göre daha pahalı hale gelir ve bu da ihracatın düşmesine ve ithalatın artmasına neden olabilir. Bunun cari işlemler dengesi ve genel ekonomik aktivite düzeyi üzerinde olumsuz bir etkisi

olabilir. Tersine, reel döviz kuru değer kaybettiğinde, yerli mallar yabancı mallara göre daha ucuz hale gelir ve bu da ihracatın artmasına ve ithalatın azalmasına neden olabilir. Bunun cari işlemler dengesi ve genel ekonomik faaliyet düzeyi üzerinde olumlu bir etkisi olabilir. Reel döviz kuru da rekabet edebilirliğin önemli bir belirleyicisidir. Rekabet edebilirlik, bir ülkenin firmalarının küresel pazarda rekabetçi bir şekilde fiyatlandırılan mal ve hizmetleri üretme yeteneğidir. Reel döviz kuru değer kaybettiğinde, yerli malları küresel pazarda daha rekabetçi hale getirmekte ve bu da ihracatın artmasına neden olabilmektedir (Yılmaz & Kaya, 2007).

Türkiye'nin döviz kuru rejimleri tarihsel perspektifle değerlendirildiğinde, 1980'li yılların sonuna kadar sabit döviz kuru rejimine tabi olduğu görülmektedir. Bu dönemde, Türk lirasının değeri Merkez Bankası tarafından tayin edilir ve istikrarlı bir düzeyde korunurdu. Değerinde meydana gelen değişiklikler genellikle tek seferlik devalüasyonlarla düzeltilir ve yeni bir sabit kur belirlenirdi. 1980'lerin ortalarından itibaren, Türkiye döviz kurlarının serbest piyasa koşullarında belirlendiği ancak Merkez Bankası'nın periyodik müdahaleleriyle yönlendirildiği, müdahaleci dalgalı döviz kuru rejimine geçiş yapmıştır. 1990'ların başında, sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği ve Türk lirasının konvertibilitesinin ilan edildiği bir dönemde de müdahaleci dalgalı kur rejimi sürdürülmüştür. Bu rejim, 2000'lerin başlarına kadar devam etmiştir. Ancak 2000'lerde, ülkede üçüncü bir değişiklik yaşanmış ve 2001 krizi öncesinde bant içi dalgalanma rejimi benimsenmiştir. Fakat bu rejim uzun soluklu olmamış ve krizin ardından Merkez Bankası'nın müdahalesinin sonlandırılmasıyla tamamen dalgalı kur rejimine geçilmiştir. 2015 yılından itibaren ise dolarizasyonun artışı ve döviz kuru dalgalanmasının artmasıyla birlikte, müdahaleci dalgalı döviz kuru rejimine tekrar dönülmüştür.

Son yıllarda, Türkiye'nin döviz kuru üzerindeki müdahaleleri sıklıkla gözlemlenmektedir. Faiz politikasının optimal olmayan bir biçimde yapılandırılmasının bir sonucu olarak, istikrarlı bir şekilde yükselen döviz kuru seviyelerini sürdürebilmek gayesiyle düzenli olarak müdahale edilmektedir. Ancak bu müdahalelere rağmen Merkez Bankası, ciddi rezerv kayıplarıyla karşılaşmış ve swap hariç net rezervleri eksiye düşmüştür (Eğilmez, 2022).

Küresel çapta turizm endüstrisi, 2020 yılında 9,4 trilyon dolarlık ekonomik çıktı üretmiş ve 330 milyon kişiye istihdam sağlamıştır. Türkiye ise 2022 yılında 40 milyonun üzerinde turisti ağırlayarak dünyanın en çok ziyaret edilen 6. ülkesi olmuştur (UNWTO, 2023). Bu başarı, Türkiye'deki turizm endüstrisinin her yıl 30 milyar doların üzerinde gelir elde etmesine ve 2 milyondan fazla kişiye istihdam sağlamasına yol açmaktadır. Turizm sektörü, ekonomik büyümenin önemli bir itici gücü olarak kabul edilmektedir.

Reel döviz kurunun değer kaybetmesi, Türk mal ve hizmetlerini yabancı turistler için daha ucuz hale getirmekte ve turizm gelirinde artışa yol açabilmektedir. Türkiye'nin turizm

sektörü, döviz girişi, istihdam yaratması ve yerel ekonomik kalkınmayı teşvik etmesi gibi önemli avantajlara sahiptir. Bu nedenle, reel döviz kurunun turizm geliri üzerindeki etkisi, ekonomik politikasıyla ilgilenenler ve araştırmacılar için büyük bir ilgi odağıdır.

Bu çalışma, Türkiye'de 2005-2020 döneminde reel döviz kuru ile turizm geliri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Amacımız, turizm sektörünün ekonomik açıdan sağladığı zenginlikleri daha iyi anlamak ve önceki araştırmaların bulgularını yeniden değerlendirmek veya mevcut literatüre yeni bir bakış açısı sunmaktır. Türkiye'nin turizm sektöründeki performansını etkileyen reel döviz kuru faktörünü detaylı bir şekilde inceleyerek, turizm geliri üzerindeki etkisini belirlemeyi hedefliyoruz.

2. Literatür Özeti

Reel döviz kuru ve turizm geliri arasındaki ilişkiyi açıklayan birçok araştırma mevcuttur. Bu çalışma, turizm gelirinin döviz kurlarında meydana gelen değişikliklere nasıl tepki verme sürecinde incelemede ve turizm bölgesinin ekonomik olan katkısını değerlendirmektedir. Ayrıca, Balcılar vd. (2010) tarafından arama geliştirilen Kayan Pencere Nedensellik Analizi, reel döviz kuru ve turizm geliri arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için kullanılan bir yöntemdir. Bu analiz, zaman içinde nasıl ortaya çıktığı ve nedensellik ilişkisinin ne zaman ortaya çıktığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Thompson ve Thompson (2010), Yunanistan'da reel döviz kurunun ve euroya geçişin turizm geliri üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında 1974'ten 2006'ya kadar olan verileri kullanarak turizm geliri için bir hata düzeltme modeli tahmin etmişlerdir. Çalışma, Yunanistan'daki turizm geliri üzerinde reel döviz kurunun olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bunun nedeni, Yunan drahmisinin değer kaybetmesinin, Yunanistan'ı diğer ülkelerden gelen turistler için daha pahalı hale getirmesidir. Ayrıca araştırmacılar, avroya geçişin de Yunanistan'daki turizm geliri üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu bulmuşlardır. Bunun nedeni, avronun drahmiden daha güçlü bir para birimi olması ve bu durumun Yunanistan'ı turistler için daha da pahalı hale getirmesidir. Sonuç olarak hem reel döviz kurunun hem de avroya geçişin, Yunanistan'daki turizm gelirini olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır. Turizm, Yunan ekonomisi için önemli bir gelir kaynağı olduğundan, bu durumun olumsuz bir etkisi olması muhtemeldir.

Ahmadov vd., (2023) Türk ekonomisinde dolar, euro ve sterlin kurlarının turizm endeksi üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında 2003-2022 yılları arasındaki verileri kullanarak bir ekonometrik model geliştirmiştir. Model, kurların turizm endeksi üzerindeki etkisini negatif bulmuştur. Yani, kurların artması, turizm endeksinin düşmesine neden olmuştur. Kurların turizm endeksi üzerindeki etkisinin, Türkiye'nin turizm sektörüne olan bağımlılığından

kaynaklandığını belirtmektedir. Türkiye, turizm gelirleri bakımından küresel ölçekte en üst sıralarda yer alan ilk on ülke arasında konumlanmaktadır. Bu nedenle, kurlar, Türkiye'nin turizm sektörünü önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca kurların turizm endeksi üzerindeki etkisini azaltmak için bazı önerilerde bulunmaktadır. Bu öneriler arasında, turizm sektörünün desteklenmesine yönelik politikaların geliştirilmesi, turizm altyapısının iyileştirilmesi ve turizm pazarlama faaliyetlerinin güçlendirilmesi yer almaktadır. Makalenin bulguları incelendiğinde Türkiye'nin turizm sektörünün kurlar karşısında savunmasız olduğunu göstermektedir. Kurların artması, Türkiye'nin turizm gelirlerini azaltmakta ve turizm sektörünün istihdamını olumsuz etkilemektedir. Kurların turizm endeksi üzerindeki etkisini azaltmak için, Türkiye'nin turizm sektörünü destekleyen politikalar geliştirmesi gerekmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öncel vd. (2016), Türkiye'deki reel döviz kuru ile turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi ampirik bir uygulama ile incelemiştir. Çeyrek dönem veriler kullanılarak kapsam olarak 2003Q1-2015Q4 yıllarına odaklanılmıştır. Analizde, Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi ve FMOLS DOLS yöntemleri gibi literatürde yaygın olarak kullanılan yöntemler tercih edilmiştir. Elde edilen analiz sonuçları, her iki değişken arasında eşbütünlük ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bununla ilgili olarak, turizm gelirlerinden reel döviz kurlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar, turizm gelirleri ile reel döviz kuru arasındaki ilişkinin doğasını ve yönünü anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Timur ve Nilcan'ın (2021) çalışması, doğrusal olmayan ARDL analizine dayalı bulgulara göre, döviz kuru ile turizm gelirleri arasında uzun dönemde asimetrik bir ilişkinin mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, kısa dönemde ise bu ilişkinin simetrik bir yapı gösterdiği belirlenmiştir. Pozitif bir döviz kuru hareketinin turizm gelirlerini %0,6 artırabileceği, negatif bir hareketin ise turizm gelirlerini %0,3 artırabileceği görülmektedir. Türkiye için kuru döviz ile turizm gelirleri arasındaki ilişkilerde literatürde farklı ömürler alınmıştır. Ancak döviz kuru değişimlerinin turizm gelirlerini farklı düzeylerde etkileyeceği şekilde destekleyin. Bu bağlamda, analizin asimetrik bir ilişki altında gerçekleştirilmesi önemlenecektir. Durağanlık düzeyinde göz boyunca değişime uğrayan doğrusal olmayan ARDL model analizi, değişkenler arasında uzun dönemli asimetrik bir ilişki olduğu ortaya çıkar. Kısa dönemde ise ilişki simetrik olarak tespit edilmiştir. Sonuçlar, döviz kuru değişimlerinin Türkiye'nin turizm gelirlerini artırabileceği yönünde işaret etmektedir.

Sevim ve Oğan (2020), Reel döviz kurunun Türkiye'deki turizm talebi üzerindeki etkisini incelemek için 1995Q1'den 2018Q4'e kadar üç aylık verileri kullanarak yaptıkları çalışmada, Türk lirasının değer kaybetmesinin turizm talebinde artışa, TL'nin değer kazanmasının ise turizm talebinde azalmaya yol açtığını ortaya koymaktadır. Çalışma ayrıca, reel döviz kurunun

turizm talebi üzerindeki etkisinin, gelir düzeyi yüksek ülkelerden gelen turistler için daha güçlü olduğunu bulmuştur. Çalışma ayrıca Türkiye'de turizm talebini etkileyen faktörler hakkında fikir vermektedir.

Sarı ve Oğuz (2018), tarafından gerçekleştirilen çalışmada, turizm talebi ile dalgalı döviz kuru arasındaki kısa ve uzun dönemli nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Çalışmanın veri seti 2002-2015 yıllarını içermektedir. Bu kapsamda, Türkiye, İspanya, İngiltere, İtalya ve Almanya örnek ülkeler olarak seçilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, 2002-2015 yılları arasındaki verilerle elde edilen bulgular, Türkiye, Almanya ve İtalya arasında uzun dönemli eşbütünlüşme ilişkisi olduğunu göstermektedir. Nedensellik analizi ise Türkiye'nin turizm talebi ile dalgalı döviz kuru arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi taşıdığını göstermektedir. Almanya ve İtalya için gerçekleştirilen Granger nedensellik analizi, ilgili değişkenler arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin mevcut olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, İngiltere ve İspanya için yürütülen analizlerde ise eşbütünlüşme ilişkisinin varlığı tespit edilememiştir. Bu sonuçlar, turizm talebi ile dalgalı döviz kuru arasındaki ilişkinin ülkelere göre farklılık gösterebileceğine işaret etmektedir.

Gaberli vd.nin (2021) yürüttükleri çalışma, Türkiye'yi en yoğun ziyaret eden Almanya ve Rusya gibi iki ülkenin yerel para birimi değerlerinin, Türkiye'ye gelen turistlerin kayıt durumunu nasıl etkilediğini araştırmıştır. Bu etki, Türkiye'nin reel efektif döviz kuru kullanılarak Eşik Vektör Otoregresif (Eşik-VAR) modeli kullanılarak, farklı Türk lirası rejimleri altında analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan içsel değişkenler, turist kaynağı ülkeler olan Almanya ve Rusya'nın makroekonomik yapısından türetilmiştir. Bu değişkenler arasında Almanya ve Rusya için reel efektif döviz kuru, tüketici fiyat endeksi ve toplam sanayi üretimi yer almaktadır. Almanya ve Rusya için tahmin edilen eşik modelleri, veri kısıtlamaları nedeniyle sırasıyla 1997:M1-2020:M5 ve 2000:M1-2020:M5 dönemlerini içermektedir.

Çalışmanın hem politika yapımcılarına hem de turizm araştırmacılarına sağladığı önemli bir bulgu, Türk lirası değerinin seyahat maliyetlerini düşürdüğü durumda bile, bu durumun Türkiye'ye her zaman daha fazla yabancı turist çekebileceği yönündedir. Bu sonuçlar, analiz edilen dönemlerdeki farklı Türk lirası rejimlerinin turist hareketleri üzerindeki etkisinin vurgulandığı bir bağlam sunmaktadır.

Şit (2015) yaptığı araştırma, 2000-2012 dönemine odaklanmış ve bu süre zarfında reel döviz kurunun Türkiye'nin turizm gelirleri üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Ayrıca, turizm gelirleri ile dalgalı döviz kuru arasındaki ilişkinin karakterini anlamak amacıyla farklı birim kök ve nedensellik test yöntemleri kullanılmıştır. Ampirik analiz aşamasında, serilerin durağanlık özellikleri ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve PP (Phillips-Perron) birim

kök testleri ile hem düzeyde hem de birinci farklarda değerlendirilmiş ve bu serilerin her iki düzeyde de durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kırılma noktalarını belirlemek amacıyla ZA (Zivot-Andrews) tek kırılmalı birim kök testi ve Lee-Strazicich çift dahili kırılmalı birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar, bu çalışmanın reel döviz kurunun Türkiye'nin turizm gelirleri üzerinde etkili olduğunu ortaya koyduğunu göstermiştir.

Uğur (2022), Kırılgan Beşli ülkelerde reel efektif döviz kurunun turizm ihracatı, ithalatı ve ticaret dengesi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırmanın sonuçları, reel efektif döviz kuru düşüşünün turizm ithalatını azaltıcı bir etki yarattığını ve ticaret dengesini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Ancak, turizm ihracatını etkilemediği görülmüştür. Bu sonuçlar, turizm sektörünün dış ticaret dengesi üzerinde reel efektif döviz kurunun önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Reel efektif döviz kurundaki değişikliklerin turizm ihracatını etkilemediği gözlemlenmiştir.

Akar ve Özcan (2021), Türkiye'de reel döviz kuru ve turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu doğrultuda 2012-2019 dönemi aylık veriler kullanılarak yaptıkları analizden elde bulgular ve ayrıca varyans ayrıştırma sonuçları, Türkiye'de araştırmanın kapsadığı dönem için döviz kuru ve turizm gelirleri değişkenlerinin birbirleri üzerinde önemli düzeyde etkili olmadıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Genel olarak, bu çalışmaların bulguları, reel döviz kuru ile turizm geliri arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ancak reel döviz kurunun turizm gelirleri üzerindeki etkisi döviz kuru oynaklığı ile zayıflayabilir.

3.Ampirik Sonuçlar

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde 2005-2020 döneminde reel döviz kuru (lnREER) ve turizm geliri (lnTI) arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Ampirik analizlerde Dünya Bankası veri tabanından elde edilen Amerikan dolarının Türk lirası cinsinden değeri baz alınarak yıllık turizm geliri ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası veri tabanından elde edilen 2003 baz yıllı reel döviz kuru değişkenleri kullanılmaktadır.

Tablo 1:
Tanımlayıcı İstatistikler

	LNREER	LNTI
Ortalama	1.996888	10.44768
Maksimum	2.106225	10.61716
Minimum	1.792111	10.13897
Standart Sapma	0.085340	0.130908
Çarpıklık	-0.990942	-0.72623
Basıklık	3.193556	2.983130
Jarque-Bera	2.643550	1.406616
Olasılık	0.266662	0.494945

Reel döviz kuru en yüksek değerine (ulusal paranın değer kazanması) 2007 yılında ve en düşük değerine (ulusal paranın değer kaybetmesi) ise 2020 yılında ulaşmaktadır. Turizm geliri ise en yüksek değerine 2019 yılında ve en düşük değerine ise 2020 yılında ulaşmaktadır. Küresel pandemi krizinin etkisi ise turizm geliri daha yüksek standart sapma değerine sahiptir. Her iki değişkende sağa çarpıktır. Reel döviz kurunun dağılımı dik ve turizm gelirinin dağılımı basıktır. Hem reel döviz kuru hem de turizm geliri normal dağılım göstermektedir.

Tablo 2:
ADF (1981) Birim Kök Testi Sonuçları

Düzyey	Sabit	Değişkenler		Birinci Farklar	ADF
		LNREER	LNTI		
Düzyey	Sabit	LNREER			-0.352 (0.88)
		LNTI			-0.203 (0.91)
	Sabit+Trend	LNREER			-5.388 (0.00)***
		LNTI			-4.531 (0.01)**

Not: ** ve * değerleri sırasıyla %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Dickey-Fuller (1981, ADF) birim kök test sonuçları incelediğinde, lnREER değişkeni düzey değerinden birim köklüdür. Birinci farkı alındığında ise sabitli modelde birim kök devam etmekte ancak trend değişkeni modele eklendiğinde %1 anlam seviyesinde durağan olmaktadır. Benzer bir durumda turizm geliri için geçerlidir. Turizm geliri birinci farkında trendli modelde %5 anlam seviyesinde durağandır. Her iki değişkenin belirli frekanslarla iktisadi şokların etkisinde kaldığı varsayılarak birinci farkında durağan oldukları kabul edilmektedir.

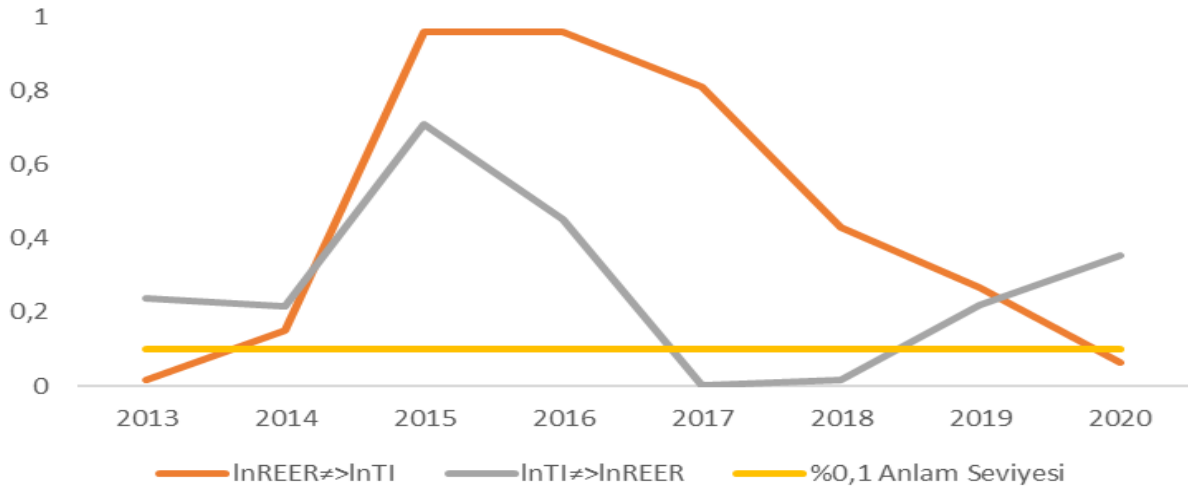
Tablo 3:
Breitung & Candelon (2006) Frekans Alanında Nedensellik Test Sonuçları

ω_i	Uzun dönem		Orta Dönem			Kısa Dönem
	0.01	0.05	1.00	1.50	2.0	2.50
LNREER \neq LNTI	2.991*	2.995*	3.422**	0.776	0.127	0.605
LNTI \neq LNREER	7.505***	7.455***	1.708	1.917	0.003	2.530*

Not: Serbestlik derecesi (2.N-2p) kullanılarak hesaplanan F tablo değerleri yaklaşık olarak %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri için sırasıyla 5.149, 3.219 ve 2.433 olarak belirlenmiştir.

Her frekans aralığı (0, π) içerisinde yer alan her frekansta, reel döviz kuru ve turizm gelirine yönelik uygulanan vektör otoregresyon modelinde otokorelasyonun olmadığı optimal gecikme uzunluğunun 2 olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçları, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını göstermektedir.

Breitung ve Candelon (2006) tarafından geliştirilen frekans alanı nedensellik testlerine dayalı olarak elde edilen sonuçlar, reel döviz kurunun turizm gelirine etkisinin orta dönemde %5 anlamlılık düzeyinde ve uzun dönemde %1 anlamlılık düzeyinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca, turizm gelirinin reel döviz kuruna etkisinin kısa dönemde %10 anlamlılık düzeyinde ve uzun dönemde %1 anlamlılık düzeyinde olduğu belirlenmiştir.

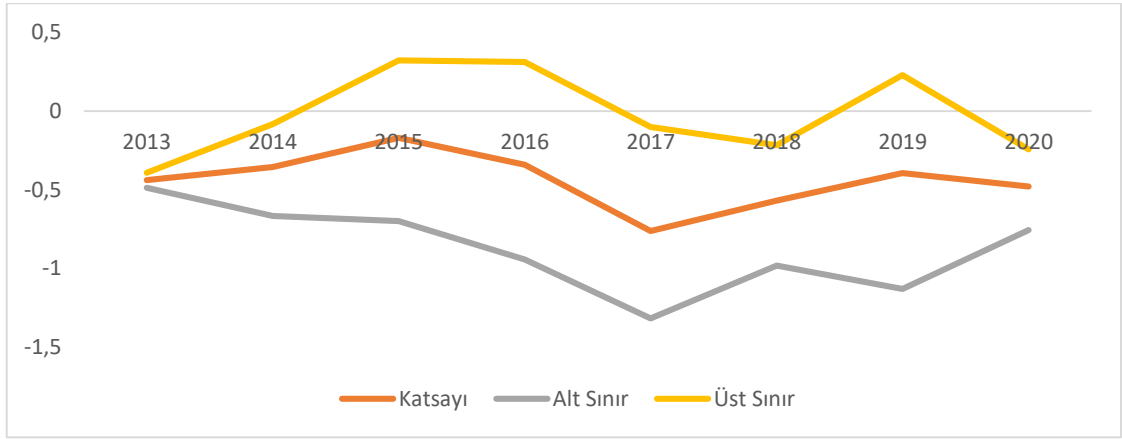

Grafik 1:

Balcılar vd. (2010) Kayan Pencere Nedensellik Analizi

Kaynak: Balcılar vd. 2010

Geleneksel nedensellik testleri tüm periyot boyunca tek bir nedenselliğin olduğu varsayımına göre sonuç vermektedir. Balcılar vd. (2010) tarafından geliştirilen kayan pencerelere dayalı nedensellik testinde ise her bir yıl için değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi sonuçları elde edilmektedir. İlk sekiz gözlem tahmin için kullanılmakta ve nedensellik sonuçları 2013 yılından itibaren verilmektedir. Eğer olasılık değeri %10 (0.1) anlam seviyesinde küçük olması durumuna nedenselliğin olduğunu iddia eden alternatif hipotez kabul edilmektedir. Buna göre reel döviz kurundan turizm gelirine doğru 2013 ve 2020 yıllarında, turizm gelirinden reel döviz kuruna doğru ise 2017 ve 2018 yıllarında nedensellik bulunmaktadır.

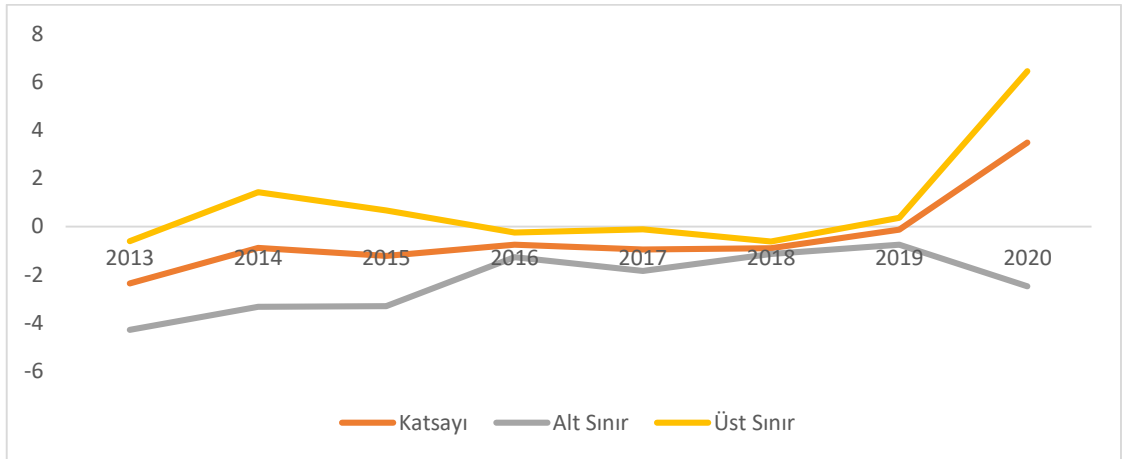

Grafik 2:

Balcılar vd. (2010) Kayan Pencere Parametre Tahmini (A)

Kaynak: Balcılar vd. 2010

Grafik 2’de turizm gelirinin bağımlı ve döviz kurunun bağımsız değişken olarak yer aldığı modele ilişkin yıllar itibariyle parametre tahminleri yer almaktadır. 2013-2020 döneminde en yüksek parametre 2017 yılında (-0.76) en düşük parametre 2014 yılında (-0,16) gerçekleşmektedir. Reel döviz kurundaki %1’lik (ulusal paranın değer kazanması) artış iktisat teorisine uygun bir şekilde turizm gelirini yıllar itibariyle azaltmaktadır. Çünkü ulusal paranın değer kazanması ticarete konu olan mal ve hizmetlerin nispi fiyatlarını yükseltmektedir. Bu nedenle ulusal ekonomi söz konusu mal ve hizmetleri bir önceki döneme nazaran daha yüksek maliyetle üretmeye başlamakta ve piyasa etkinliği bozulmaktadır.

Grafik 3:

Balcılar vd. (2010) Kayan Pencere Parametre Tahmini (B)

Kaynak: Balcılar vd. (2010).

Grafik 3'te reel döviz kurunun bağımlı ve turizm gelirin bağımsız değişken olarak yer aldığı modele ilişkin sonuçlar bulunmaktadır. Turizm gelirin reel döviz kuru üzerinde 2020 dönemi haricinde negatif etkilediği görülmektedir.

4.Sonuç ve Öneriler

Reel döviz kurundan turizm gelirin doğru olan nedensellik ilişkisi, 2013 ve 2020 yıllarında güçlü bir şekilde tespit edilmiştir. Bu bulgu, turizm gelirin artışının reel döviz kurunu etkileyebileceğini ve turizm sektöründeki büyümenin döviz kurlarını etkileyen önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu durum, Türkiye'nin turizm sektöründeki performansının, döviz kuru dalgalanmalarından doğrudan etkilenebileceğini vurgulamaktadır.

Turizm gelirinden reel döviz kuruna doğru olan nedensellik ilişkisi ise 2017 ve 2018 yıllarında gözlemlenmiştir. Bu sonuç, turizm sektöründeki gelirin artışının, döviz kurlarını etkileyebileceğini ve turizm gelirindeki artışın döviz kuru dalgalanmalarına yol açabileceğini göstermektedir. Özellikle döviz kurlarındaki dalgalanmaların turizm gelirin olan etkisi, Türkiye'deki turizm sektörünün hassasiyetini ve kırılganlığını vurgulamaktadır.

Frekans Alanında Nedensellik analizi ve Kayan Pencere Nedensellik Analizi sonuçları, uzun dönemde reel döviz kurundan turizm gelirin doğru %1 anlam düzeyinde, turizm gelirinden reel döviz kuruna doğru ise kısa dönemde %10 anlam düzeyinde ve uzun dönemde %1 anlam düzeyinde nedensellik olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, reel döviz kuru ve turizm geliri arasındaki karşılıklı etkileşimi daha derinlemesine anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ayrıca, turizm sektörünün ekonomik büyümeye olan katkısının sürdürülebilirliği ve ekonomik politikaların şekillendirilmesi açısından önemli bir bilgi sunmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma Türkiye'de reel döviz kuru ve turizm geliri arasındaki ilişkiyi akademik bir perspektifle incelemiş ve turizm sektörünün ekonomik büyümeye olan etkisini ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, ekonomi politikası yapıcılara ve turizm sektörü paydaşlarına, döviz kurlarının ve turizm gelirin karşılıklı ilişkisini göz önünde bulundurarak stratejilerini belirlemeleri için değerli bir rehberlik sunmaktadır.

Türkiye'de turizm gelirin etkileyebilecek birçok etken bulunmaktadır. Güvenlik ve siyasi istikrar açısından turistlerin bir ülkeyi güvensiz veya politik olarak istikrarsız olarak algıladıkları takdirde ziyaret etme olasılıkları daha düşüktür. Altyapı yollar, havaalanları ve oteller gibi altyapısı iyi olan bir ülkeyi turistlerin ziyaret etme olasılığı daha yüksek olmaktadır. Elbette doğru planlanmış turizm pazarlaması ile Türkiye'nin bir turizm destinasyonu olarak farkındalığını artıracak ve daha fazla turist çekecektir.

Hakem Deęerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Ahmadov, F., Huseynli, N. & Huseynli, B. (2023). The Effect of the Dollar, Euro, and Sterling exchange on the Tourism Index in the Turkish Economy. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 14(4), 2029-2038. doi:10.14505/jemt.14.4(68).14
- Akar, G. & Özcan, M. (2021). Reel döviz kuru ve turizm geliri ilişkisi: yapısal kırılmalı VAR analizi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 413-431. <http://doi.org/10.25287/ohuiibf.705341>
- Balcılar, M., Ozdemir, Z. A. & Arslanturk, Y. (2010). Economic growth and energy consumption causal nexus viewed through a bootstrap rolling window. *Energy Economics*, 32(6), 1398-1410.
- Breitung, J. & Candelon, B. (2006). Testing for short-and long-run causality: a frequency-domain approach. *Journal of Econometrics*, 132(2), 363-378.
- Çetintaş, H. & Bektaş, Ç. (2008). Türkiye’de turizm ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 37-44. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atad/issue/16794/174463>
- Dickey, D. & Fuller, W. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Eğilmez, M. (2022). *Döviz kuru rejimleri ve Türkiye uygulaması*. 21 Temmuz 2023. <https://www.mahfiegilmez.com/2022/03/doviz-kuru-rejimleri-ve-turkiye.html>.
- Öncel, Y. A., İnal, A. G. V. & Torusdağ, A. G. M. (2016). Türkiye’de reel döviz kuru-turizm gelirleri ilişkisi: 2003-2015 dönemi için ampirik bir uygulama. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 125-142. <https://dergipark.org.tr/en/pub/yyuuiibfd/issue/35328/392208>
- Sarı, Y. & Oğuz, Y. E. (2018). Reel döviz kurlarının turizm talebine etkisi üzerine karşılaştırmalı nedensellik analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(66), 603-620. DOI: 10.17755/esosder.338205
- Sevim, A. & Oğan, A. (2020). Reel döviz kurunun Türkiye'deki turizm talebi üzerindeki etkisi. *İktisat ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 1-20.
- Sıt, M. (2015). Reel döviz kurunun Türkiye'nin turizm gelirleri üzerindeki etkisinin ampirik analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 10(40), 6752-6762. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jyasar/issue/19155/203304>.
- Thompson, J. L. & Thompson, M. D. (2010). The effect of real exchange rates and the euro on tourism revenue in greece. *Tourism Management*, 31(2), 184-194.
- Timur, M. C. & Mert, N. (2021). Turizm gelirleri ve reel döviz kuru arasındaki asimetrik ilişkinin analizi. *Mali Ekonomi*, 5(1), 219-237. Doi: 10.25295/fsecon.848247.
- TÜİK. (2021). Turizm İstatistikleri, IV.Çeyrek: Ekim-Aralık ve Yıllık, 2020, Erişim Tarihi: 05.01.2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2020-37438>
- Uğur, B. (2022). Kırılgan beşli ülkelerinde reel efektif döviz kurunun turizm ihracatı, ithalatı ve ticaret dengesi üzerindeki etkisi. *Kayes-2022*, 148.
- Gaberli, Ü., Akdeniz, C. & Eti, H. S. (2021). Paranın değeri Türkiye'ye gelen uluslararası turist sayılarını etkiliyor mu? Paranın değeri Türkiye'ye gelen uluslararası turist sayısını etkiler mi?. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16(63), 1150-1163.
- Yılmaz, Ö. & Kaya, V. (2007). İhracat, ithalat ve reel döviz kuru ilişkisi: Türkiye için bir var modeli. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 22(250), 69-84.
- UNWTO. (2023). UNWTO World tourism barometer and statistical annex, January 2023, Erişim Tarihi: 15.01.2024, <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometereng.2023.21.1.1>